

70-річчя Українського комітету краєзнавства*

В умовах національного та культурного відродження, ствердження української державності виняткова роль належить краєзнавству, яке виконує важливі науково-пізнавальні та виховні функції, значною мірою сприяє формуванню національної самосвідомості народу.

Українське краєзнавство має глибоке коріння, його давні традиції започатковані ще за часів Київської Русі легендарними літописцями. Чимало ґрунтовних описів рідної землі з'явилося в славетний період козаччини. Вагомий і безцінний внесок у розвиток краєзнавства зробили визначні майстри художнього слова та провідні вчені минулого.

Своєрідний злет краєзнавства відбувається в 20-х роках нинішнього століття. На хвилі українського національного піднесення в багатьох містах і селах було створено дійові осередки дослідників історико-культурних і природних скарбів рідного краю. А перший серед них виник узимку 1923 року в тодішній українській столиці — Харкові за ініціативою професора Інституту народної освіти Дмитра Зеленіна. На зборах дослідників рідного краю було засновано Харківське бюро комісії з краєзнавства при Всеукраїнській академії наук, яка дістала назву Слобожанської комісії краєзнавства, та прийнято ухвалу про організаційне об'єднання всіх українських краєзнавців.

Після певної підготовчої роботи саме у Харкові 28-31 травня 1925 року у приміщенні Ветеринарного інституту на вулиці Сумській, 37, де нині міститься Будинок дитячої творчості, відбулася Перша Всеукраїнська краєзнавча конференція, на яку зібралося 75 делегатів — представників 22 місцевих осередків з усіх регіонів України.

Після зачитання привітань від наукових і культурно-освітніх установ з основною доповіддю виступив секретар Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету Опанас Буценко. В ній було зазначено, що *«краєзнавство — це одне з найважливіших завдань відродити наше господарство, яке може відбутися лише при новому й точному облікові природних багатств і всіх продукційних сил країни»*. Певною мірою це визначення набуває актуальності і в наш час, у сьогоденній економічній ситуації.

Широку дискусію викликала тоді інформація Лазаріса про сучасний стан краєзнавства. Поряд з визначенням основних шляхів діяльності, а саме: *«вростати в широкі кола робітничо-селянських мас, найщільніше зв'язуватись з краєзнавцями на місцях, зробити краєзнавство цілим рухом»*, він закликав фактично відмовитися від усієї спадщини старих краєзнавців — дослідувачів та вчених. Проти таких хибних вимог рішуче виступили академік Дмитро Багалій, професори Матвій Яворський, Олександр Яната, Микола Шарлемань.

Про значний розвиток краєзнавства на місцях інформували делегати з Києва, Чернігова, Полтави, Запоріжжя, Волині, Донеччини. Особливо цікава була доповідь патріарха українського краєзнавства Дмитра Яворницького, який розповів про ґрунтовне дослідження історії Катеринославщини, дбайливе збереження реліквій Запорізької Січі.

Про означення самих понять «край», «краєзнавство» та про методи дослідчої роботи вичерпно говорили делегати Криворотченко, Ковалівський, а Шатунова та Білецька зупинилися конкретно на краєзнавчій роботі у сільській місцевості.

Конференція закінчилася обранням Українського комітету краєзнавства при Головнауці, який складала постійно діючий орган з 15 осіб (Яворський, Багалій, Яната, Криворотченко, Пилипенко, Немоловський та інші) і Пленум з 42 представників окружних бюро краєзнавства та зацікавлених державних і громадських організацій.

У жовтні 1926 р. Президія Укрнауки затвердила новий склад Комітету, ввівши до нього заступника голови Левицького, професорів Волобуєва, Гериновича, Дубняка, Ковалівського, Рудницького та ін. Діяльність Українського комітету краєзнавства — першого централізованого державного органу в Україні, який мав на меті методично і практично підтримувати масовий рух дослідників рідного краю, — дозволяє сьогодні характеризувати 20-ті роки як зоряний час українського краєзнавства. Посудіть самі, якщо на початку його роботи існувало лише 5 товариств і 11 гуртків у 5 округах України, то на 1 січня 1929 року вже діяло 51 товариство і 658 гуртків у 32 округах. Значною мірою цьому

* З доповіді, виголошеної на урочистому пленумі в Харкові.

організаційному зростові сприяв випуск щомісячного періодичного видання Комітету — журналу «Краєзнавство», перше число якого побачило світ 1927 року в Харкові. Редакція очолюваного Криворотченком часопису, як і сам Комітет, знаходилася у Шпитальному провулку, 5. На нашу думку, варто було б встановити пам'ятні знаки на будинках, де відбувалася Перша Всеукраїнська краєзнавча конференція і містився Український комітет краєзнавства.

Та з початку 30-х років, у жорстоких умовах культу особи, демократичне за своїм характером, формами і методами роботи краєзнавство вже ніяк не вписувалось у структури командно-адміністративної системи. Саме тому, звинувачені в ідеалізації патріархальщини, зв'язку з міфічними контрреволюційними організаціями краєзнавчі осередки були розпущені, журнал закрито, а найактивніші діячі, звинувачені в українському буржуазному націоналізмі, стали жертвами тоталітарного режиму. Матвія Яворського, Степана Рудницького та Бориса Пилипенка було засуджено до розстрілу особливою трійкою НКВС Ленінградської області 1937 року; Олександр Яната помер 1938 року в бухті Нагаєво Далекосхідного краю: після п'яти років перебування у північних таборах на поселення до туркменського міста Чарджоу було відправлено Михайла Криворотченка — про подальшу його долю відомостей нема; на Далекому Схо-

ді зник і основний доповідач Першої Всеукраїнської конференції краєзнавців Опанас Буценко. Нехай же світлою пам'яттю їм та іншим безвинно загиблим і скривдженим стане наша наполеглива праця щодо відродження багатовікових традицій українського народу.

Проблеми краєзнавства стали в республіці на порядку денному після перемоги над фашизмом, в кінці 40-х — початку 50-х років. У цей час в Україні почали відроджуватися місцеві краєзнавчі осередки.

Якісно новий етап у розвитку краєзнавства, його наукових, громадських і шкільних форм пов'язаний з підготовкою в 60-70-х роках багатотомної «Історії міст і сіл Української РСР», яка й досі не має аналогів у світі. У підсумку спільної зацікавленої діяльності науковців, працівників культури, вчителів, краєзнавців-аматорів — усього понад сто тисяч літописців-дослідників рідного краю — було підготовлено і видано 26 томів фундаментальної унікальної наукової праці, яка започаткувала новий напрям вітчизняної історіографії. Завдяки написанню «Історії міст і сіл» уперше всі міста, містечка й численні села України отримали свою біографію, в якій зафіксовані основні історичні етапи їх розвитку.

Як безпосередньо причетний до цієї роботи, хочу відзначити, що вона стала можливою лише після підготовки як зразка для інших регіо-



Тут, у будинку колишнього Ветеринарного інституту (архїт. М.Львов), відбулася I Всеукраїнська краєзнавча конференція.

нів тому «Харківська область». Велику частку душі приклали тоді працівники редакційної колегії тому, вчені, краєзнавці під керівництвом М.Сіроштаня. Макет того першого в Україні харківського тому експонувався в Монреалі на ЕКСПО-67.

Координації краєзнавчих досліджень значною мірою сприяло проведення протягом 80-х років чотирьох всеукраїнських наукових конференцій — у Полтаві, Вінниці, Чернігові й Миколаєві, I Всесоюзної конференції з історичного краєзнавства, яка відбулася в Полтаві. На основі їх практичних рекомендацій були розроблені комплексні плани краєзнавчих досліджень. Для їх реалізації потрібно було об'єднати всі краєзнавчі сили України. Наукова громадськість і краєзнавчий актив постійно наголошували на необхідності утворення загальноукраїнського органу, який би охоплював усі напрями краєзнавства — природно-географічне, історичне, культурне, — згуртував би навколо себе і науковців, і краєзнавців-аматорів.

27 березня 1990 року в Києві відбувся I Всеукраїнський краєзнавчий з'їзд, який проголосив відродження Всеукраїнської спілки краєзнавців, затвердив її статут, обрав керівні органи. Наша Спілка, яка в установленому порядку, згідно з законодавством, була зареєстрована Міністерством юстиції України, є благодійною за характером своєї діяльності творчою громадською організацією, що об'єднує активних учасників краєзнавчого руху України, які ведуть цілеспрямовану дослідницьку, наукову і культурно-просвітницьку роботу з краєзнавства. **Основне місце в її діяльності — виховання у громадян почуття національної самосвідомості, глибокої поваги до історії, культури, мови, традицій українського народу, а також інших народів, пов'язаних з ним своєю долею, шанобливе ставлення до скарбів рідної природи й культури.**

Протягом 1990-1995 рр. за ініціативою і при безпосередній участі членів Спілки здійснено цілий ряд масштабних заходів. Насамперед, 1991 року проведено в м.Кам'янці-Подільському V Всеукраїнську наукову конференцію «Розвиток українського краєзнавства в контексті національного і культурного відродження України», а 1993 року в м.Луцьку відбулася VI Всеукраїнська конференція «Історичне краєзнавство у відродженні духовності, культури, багатовікових національних традицій України», засновано Всеукраїнську краєзнавчу премію імені Дмитра Яворницького, встановлено звання «Почесний член Всеукраїнської спілки краєзнавців», започатковано довгострокову програму «Пам'ять втрачених сіл», випущено у світ ґрунтовний збірник «Репресоване краєзнавство», через півстоліття відновлено журнал «Краєзнавство», виявлено ініціативу щодо створення науково-документальної серії книг «Реабілітовані історією» та випуску журналу «З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ».

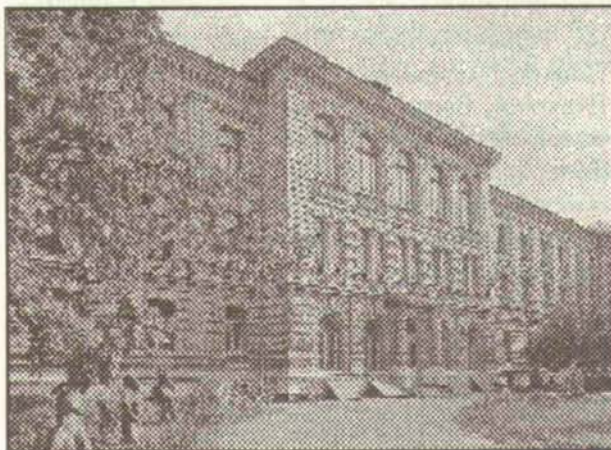
Сьогодні, відзначаючи ювілейну дату — 70-річчя Українського комітету краєзнавства, ми зобов'язані сконцентрувати увагу на невирішених питаннях, на тих основних завданнях, які повинна виконувати в найближчий час Всеукраїнська спілка краєзнавців.

Приємно усвідомлювати, що в незалежній Україні самовіддана праця дослідників рідного краю знаходить належну оцінку. Так, 15 липня 1993 р. Президент України видав Указ «Про присвоєння почесних звань України активним учасникам краєзнавчого руху». Званням «Заслужений діяч науки і техніки України» відзначено голову Полтавського обласного товариства краєзнавців В.Лобурця, званням «Заслужений працівник культури України» удостоєно 21 дослідника, «Заслуженими вчителями України» стали 8, а «Заслуженими працівниками народної освіти України» — 12 педагогів-краєзнавців, четверо отримали звання «Заслужений журналіст України».

Сьогодні, в час розбудови незалежної Української держави, ми повинні замислитись над тим, як повніше використати виховний потенціал краєзнавства України для відродження історичної пам'яті і виховання національної гідності народу.

Наше покликання — широко розгорнути популяризацію краєзнавства, відродження його кращих традицій, систематично організовувати проведення наукових конференцій, лекцій, дискусій, семінарів, виставок, громадського обговорення проблем краєзнавства, активізувати участь у проведенні туристсько-екскурсійної роботи по рідному краю, здійснювати благодійні заходи, спрямовані на піднесення краєзнавчого руху.

Великої дбайливої уваги сьогодні потребують краєзнавчі музеї, особливо на громадських



У цьому будинку наприкінці 20-х років діяли Український комітет краєзнавства та редакція журналу «Краєзнавство». Тепер тут міститься експозиція Музею природи Харківського держуніверситету.

засадах, що визнані своєрідними народними кафедрами краєзнавства. Життя нагально вимагає від нас, учених-істориків, допомогти краєзнавчим музеям, як державним, так і громадським, визначити нові національно-патріотичні наукові концепції, які б послужили основою постійних експозицій в музеях про правдиву історію нашого народу, сприяли б усуненню її «чорних» та «білих» плям і перекину, спрямували збиральницьку роботу.

Цілком зрозуміло, щоб вирішувати складні й багатопланові завдання щодо розвитку краєзнавчого руху в умовах розбудови незалежної Української держави, необхідно мати дійові осередки Спілки як у центрі, так і на місцях. такими осередками, на наш погляд, повинні стати обласні, міські, районні організації Всеукраїнської спілки краєзнавців. Такі осередки створено, зокрема, в Канівському районі Черкаської області, Слоб'янському та Красногвардійському районах на Донеччині, Дунаєвському районі Хмельницької області, Острозькому та Радивилівському на Рівненщині, Лубенському Полтавської області та ряді інших. Сподіваємось, що вже найближчим часом краєзнавчі організації будуть створені в усіх містах і районах і розпочнуть свою роботу, до їх членів будуть залучені нові сотні й тисячі ентузіастів вивчення рідного краю.

Хочу підкреслити, що сам процес створення організацій нашої Спілки, її становлення має сприяти всемірному розгортанню краєзнавчого руху, піднесенню авторитету нашої Спілки, відновленню про неї доброї слави серед громадян України.

Виступаючи на шпальтах журналу, присвяченого Харківщині, я не можу обійти увагою той величезний досвід краєзнавчої роботи, який нагромаджено у Слобожанському краї. Тут успішно працюють сотні дослідників. Добрих слів заслуговує самовіддана громадська робота Івана Саратова, Валентини Ярошик, Юрія Ранюка, Сергія Куделка, Сергія Посохова, Миколи Коржа, Галини Гуриної, Олександра Лейбфрейда, Галини Кашириної, Тетяни Шерстюк, Олени Радкової, Вікторії Резникової, Тетяни Тихомірової, Валентини Аветчиної, Кіма Балабухи, Валерія Берліна, Віктора Воробйова, Бориса Зайцева, Віктора Колодяжного, Олексі Марченка, Віктора Євдокимова, Ганни Єрофеевої, Олександра Комова, Михайла Красикова, Володимира Міхеєва, Євлалії Ніценко, Ніни Полях, Валентини Ракитянської, Валентини Редіної, Костянтина Романова, Владислава Божка, Миколи Беляєва, Ольги Будецької, Анатолія Цевби та багатьох інших ентузіастів.

Мозковим центром краєзнавчої роботи в області став відділ української Державної наукової бібліотеки ім.В.Короленка, заслужено відзначений премією Всеукраїнської спілки краєзнавців, що носить ім'я уродженця Харківщини академіка Дмитра Яворницького. Великою популярністю користуються у шанувальників рідної землі підготовлені краєзнавчим активом книги про Харків, Ізюм, Богодухів, Краснокутськ, Куп'янськ, Мерефу, Вовчанськ, Валки, Бабаї, Південне, Старий Мерчик, Чугуїв, Московський, Харківський та Богодухівський райони.

Все це засвідчує, що традиції, започатковані 70 років тому Українським комітетом краєзнавства, гідно продовжуються на Харківщині у наш час. В майбутньому слід вирішити питання про перевидання харківського тому «Історії міст і сіл», започаткувати видання регіональних Наукових записок з краєзнавства тощо.

Сьогодні, святкуючи ювілей першої державної інституції в Україні з питань краєзнавства, ми усвідомлюємо, що подальший розвиток українського краєзнавчого руху, усіх його форм — і наукових, і громадських, і шкільних — можливий лише при практичному сприянні держави. Ми розраховуємо, що Українська незалежна держава підтримає наші громадські зусилля і створить централізований орган на зразок Українського комітету краєзнавства. За таких умов добре ім'я краєзнавця — невтомного дослідника рідного краю — буде оточене належною увагою і звучатиме гідно.

Шлях, пройдений краєзнавством за сім десятиріч, як і шлях українського народу, був не легким. Відзначаючи ювілей Українського комітету краєзнавства, ми віддаємо данину високої подяки і любові всім подвижникам і дослідникам рідного краю, які загинули за волю України, за наше вільне, обнадійливе й неодмінно краще майбутнє.

В наші дні, коли відроджується суверенна Українська держава, разом з нею відроджується і набирає сили наша Спілка. Ми пишаємось з того, що саме ми, сучасні краєзнавці, є законними спадкоємцями всього того доброго і чесного, що було створено нашими попередниками за минулі тяжкі роки. Будьмо ж і надалі гідними продовжувачами славних традицій українського краєзнавства.

Петро ТРОНЬКО,
голова правління Всеукраїнської спілки краєзнавців, академік НАН України.